

JOQARI KLASLARDA FOLKLORLIQ SHIG'ARMALARDI OQITIW USILLARI

Mambetkarimov Dastanbay Otarbaevich

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti izleniwshisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20438905>

Ключевые слова: процесс урока, стиль, метод, индивидуал, методика.

Key words: the process of the lessons, style, method, individual

Jáhánde pedagogika teoryyası hám oqıtıw metodikasınıń ilimiy-teoriyalıq, estetikalıq hám onıń ámeliy metodikalıq táreplerin jetilistiriw, pedagogikanıń tálım-tárbiya sistemasına innovaciyalıq texnologiyalardı engiziw, tálım-tárbiya mazmunın anıqlastırıw hám ólshemlerin islep shıǵıw tiykarǵı baǵdarlarında izertlewler alıp barılmaqta. Usı kózqarastan qaraqalpaq ádebiyatı baǵdarlamasına kirgizilgen qaraqalpaq xalıq awızeki dóretpelerin tańlawda oqıwshılardıń jas hám bilim ayırmashılıqların esapqa alıp, olardıń ózlestiriwine qolaylı materiallardı baǵdarlamaǵa kirgiziw, olardıń ádebiyat boyınsha alatuǵın túsiniyeleriniń tiykarın keńeytiw, baǵdarlamaǵa kirgizilgen qaraqalpaq xalıq awızeki dóretpeleri kórkem hám tárbiyalıq sıpatqa iye materiallardan bolıwına ayırıqsha diqqat awdarılǵan.

Joqarı klaslar ushın arnalǵan ádebiyat sabaqlıqları hám baǵdarlamalar jańalanıp barıldı. Bul másele boyınsha 2020-jılda qabil etilgen «Bilimlendiriw haqqında»ǵı nızam ayırıqsha tiykar boldı. Qaraqalpaq ádebiyatı baǵdarlaması eń áhmiyetli mámleketlik hújjet bolıp, onı orınlaw májbúriy. Oqıtıwshınıń tiykarǵı wazıypası baǵdarlamanıń talapların tolıq hám nátiyjeli túrde ámelge asırıwdan ibarat. Sonlıqtan, oqıtıwshı onı tolıq biliw, onıń barlıq bólimleri haqqında anıq maglıwmatlarǵa iye bolıwı kerek. Ádebiyat baǵdarlaması oqıtıwshınıń jumıs iskerligindegi eń tiykarǵı quralı. Onda ámeliy háreketke kórsetpe hám áhmiyetli wazıypalar belgilengen.

Joqarı klaslarda folklorlıq dóretpelerdi oqıtıw boyınsha sabaq túrlerinnen paydalanıw metodikası úyrenildi. Ádebiyatı oqıtıw metodikasında sabaq túrleri boyınsha Q.Xusanboeva hám R.Niyazmetova, K.Palımbetov, I.Pirniyazov hám R.Berdimuratova hám taǵı basqalardıń metodikalıq pikirleri bar. Sabaq oqıtıw procesin shólkemlestiriwdiń tiykarǵı túri sıpatında oqıtıw mashqalalarınıń wazıypaların belgilep alıw zárúr. Sol sıyaqlı qaraqalpaq xalıq awızeki dóretpelerin oqıtıwda sabaqtıń sapalı hám nátiyjeli bolıwı ushın mına metodikalıq talaplardı saqlawǵa baylanıslı boladı:

Oqıwshılardıǵa arnalǵan qaraqalpaq ádebiyatı sabaqlıǵı mámleketlik bilimlendiriw standartı hám oqıw baǵdarlamasına muwapıq bolıp, oqıwshılardı bilim hám kónlikpeler sisteması menen qurallandırıladı. Mámleketlik bilimlendiriw standartı hám oqıw baǵdarlamasına muwapıq sabaqtıń maqseti hám wazıypaları, ondaǵı baslı hám ekinshi dárejeli máseleler anıq belgilenedi;

Qaraqalpaq xalıq awızeki dóretpelerin oqıtıwda bilim beriwshilik, tárbiyalıq hám rawajlandırıw maqseti hám olardıń birligi saqlanıwı kerek. Ádebiyatı oqıtıw barısında oqıwshılardı ulıwma insanıyılıq hám milliy qádiriyatlar ruwxında tárbiyalawǵa, olardıń sanasına milliy ideya menen ǵárezsizlik ideyalogiyasın sińdiriwge qaratılıwı kerek;

Qaraqalpaq xalıq awızeki dóretpelerin oqıtıw arqalı xalqımızdıń tariyxın túsindirip, oqıwshılar sanasına óz watanı, xalqı ushın maqtanısh sezimin qalıplestiriw kerek. Sonday-aq, sabaq barısında hárbir oqıwshıǵa jeke qatınasıqta bolıw, uqıplı, talantlı hám tómen úlgeretuǵın oqıwshılar menen jeke islesiwdi támiyinlew, jaslardı bilimdi ózbetinshe izlep tabıwǵa, bilimdi

ózbetinshe iyelewgé ádetlendiriw, sabaq barısında oqıwshılarda erkin pikirlewdi, oy-órisi menen uqıplılıǵın rawajlandırıw zárúr.

Joqarı klaslarda qaraqalpaq xalıq awızeki dóretpelerin oqıtıwda zamanagóy oqıtıw formaları keńnen qollanıladı. Bul máselege tereńnen qatnas jasap metodist alım I.K.Yusupov: “Zamanagóy sabaq – bul oqıwshılardıń bilim dárejesin rawajlandırıp, olardı hár tárepleme sanalı etip tárbiyalawǵa, berilgen tapsırmaǵa múnásábetlerin, temanı durıs túsiniwge, erkin pikirlewgé, sóylew mádeniyatın rawajlandırıwǵa baǵdarlaydı.” - dep zamanagóy oqıtıw formaları haqqında metodikalıq pikirlerin bildirgen. Onıń pikirini qollap quwatlawǵa boladı.

Joqarı klaslarda qaraqalpaq xalıqınıń kórkem awızeki dóretpelerine baylanıslı jaslardıń bilim tiykarların, maqset, wazıypaları hám mazmun túsiniklerin, ádebiyattı oqıtıwdıń maqseti folklorlıq shıǵarmalar járdeminde sawatlı, erkin pikirli, ótkir sezimli, jetik, ózgelerdiń sezimlerin túsinip jetetuǵın, óz minez-qulıqlarına baha bere alatuǵın oqıwshılardıń ruwxıy dúnyasın qalıplestiriw.

Oqıwshılardı qaraqalpaq xalıqınıń kórkem awızeki dóretpelerinen tásirlendiriw arqalı onıń ózine tartatuǵının sezimdi payda etiw, folklorlıq shıǵarmanıń mazmunın biliw hám analiz qılıw kónlikpelerin qalıplestiriw, oqıǵan shıǵarmanı túsiniw, onnan turmıslıq juwmaqlar shıǵarıw, folklorlıq shıǵarma oqıwdı turmıslıq mútajlik esaplaw sezimlerine tárbiyalaw, jazba hám awızsha sawatlılıq, sóylewinde folklorlıq shıǵarmalardı baılanıslı til normalarına ámel etiw, stilistikalıq jaqtan paydalana alıw kónlikpesin qalıplestiriw hám ádebiyat pániniń mazmunınan kelip shıqqan halda tayanısh kompetensiyaların jetilistiriw, folklorlıq shıǵarmalardı oqıwına erkin qatnas jasaw principin qalıplestiriw gerek.

Joqarı klass oqıwshıları folklorlıq shıǵarmalar arqalı estetikalıq sezimlerde ózlestiriwi, klaslar boyınsha ápiwayıdan quramalıǵa degen princip tiykarında usınıs etip barılatuǵın folklorlıq ádebiyatqa baylanıslı teoriyalıq túsiniklerde úyreniwi tiyis.

Xalıq awızeki dóretpeleri úlgileriniń hár bir klasta oqıtılıwı názerde tutılǵan halda oqıwshılardı kóp ásirler aldın jaratılǵan folklorlıq shıǵarmalarınıń kórkem álemine alıp kirediń nátiyjeliligi belgilenip alınbaǵanı sebepli oqıwshılar bul shıǵarmalardıń ózine tartatuǵınlıǵın ańlay almay atır. Oqıtıwshılardıń oqıtılıp atırǵan folklorlıq tekstlerge tiykarınan násiyat quralı formasında munasábette bolıwı oqıwshılardı shıǵarmadan bezdiredi.

Joqarı klaslarda qaraqalpaq xalıq awızeki dóretpelerin oqıtıwda didaktikalıq talaplar, ilimiy metodikalıq talaplar, pedagogikalıq-psixologiyalıq talaplar hám estetikalıq talaplardı bassılıqqa alıw gerek.

Joqarı klaslar ushın ádebiyat baǵdarlaması tematikalıq princip hám xronologiyalıq princip tiykarında dúziledi. Sonlıqtan, ótiletuǵın materiallar baǵdarlamada tiykarınan izbe-izlik penen orın alǵan. Bul baǵdarlamada ádebiyattıń xarakterli belgileri tuwralı maǵlıwmatlar berilgen. Qaraqalpaq xalıq awızeki dóretpeleriniń ayırımları keń jobada tolıq hám hár tárepleme, ayırımları oǵan qaraǵanda qısqa jobada, ayırımları ulıwma maǵlıwmat beriw arqalı úyreniledi. Oqıtıwshı baǵdarlamanı úyreniwde tiykarınan úsh máselege diqqat awdarıwı gerek: 1. Baǵdarlama xalıq awızeki dóretpeleriniń sapası hám kórkemligi. 2. Baǵdarlamanı úyreniw tártibi. 3. Ádebiyat sabaqlıǵında xalıq awızeki dóretpeleriniń izbe-izligi, onıń mazmunı joqarı klaslarǵa arnalıp dúzilgen ádebiyat baǵdarlamasında tolıq bayan etililiwi tiyis. Qaraqalpaq ádebiyatı baǵdarlamasında tańlangan awızeki xalıq dóretpeleri mekteptiń tálim-tárbiya islerine muwapıq bolıwı shárt. Baǵdarlamaǵa mektep oqıwshılarınıń jas ózgesheliklerin

esapqa alğan halda, oqıwshılardı qızıqtıratuǵın materiallar beriledi. Ideyalıq hám kórkemlik jaqtan saylandı shıǵarmalar baǵdarlamaǵa kirgiziledi.

Joqarı klaslar ushın arnalǵan milliy ádebiyat baǵdarlamasına berilgen naqıllar, jumbaqlar, jańıltpashlar, balalar qosıqları hám onıń túrleri, ótirik óleńler, ertekler, Maman biy haqqında, Turım biy haqqında, Erejep biy haqqında ráwiyatlar, ańızlar, kúldirgi sózler, qaraqalpaq xalıq termeleri, xalıq qosıqları, aytıslar “Sháryar”, “Alpamıs”, “Qırq qız”, “Qoblan”, “Bozuǵlan”, “Ǵárip ashıq” hám “Máspatsha” dástanı qusaǵan qaraqalpaq xalıq awızeki dóretpelerin oqıtıwda túrli sabaq túrлерinen paydalanıw kerek.

Joqarı klaslarda qaraqalpaq folklorın oqıtıwda oqıwshılardıǵa tómendegi bilim kónikpelerdi qalıplestiriw máseleleri úyrenildi:

Xalıq awızeki dóretpeleriniń ózine tán ózgeshelikleri, folklor sóziniń mánisin, folklordıń dóretiliwi, atqarılıwı, folklordı atqarıwshılardıń ornı, folklordıń xalıqlıq hám tárbiyalıq sıpatı, folklorda qaharmanlar obrazın jaratıwdıń ózgesheliklerin úyretiw;

Folklordıń jazba ádebiyat penen baylanısı, folklordıń xalıq mádeniyatı tariyxındaǵı folklordıń túrleri, janrları hám formalari, awızeki dóretpelerdi izertlew ilimi haqqında túsiniqlerin rawajlandırıw;

Sabaq túrleri arqalı xalıq awızeki dóretpeleriniń ózgeshelikleri, tematikası, kópshilik túrde atqarılıwı, qızlar qosıqları, miynet qosıqları, balalar qosıqları, muhabbat qosıqları sıyaqlı túrлерin oqıtıw hám úyretiw kerek;

Balalar qosıqlari, onıń túrleri, turmıs salt-jırları, naqıl-maqallar, aytıslardı interaktiv metodları menen úyreniw;

Ertekler, ańız sózler, kúldirgi ángimeler hám olardıń ózgesheliklerin intervyu metodu menen úyreniw; dástanlar haqqında túsiniqler, janrlıq ózgesheligi, dástanlarda watanǵa súyiwshilik, doslıq ideyaların túsindirip barıw;

«Alpamıs» dástanın úyreniw, dástanniń ideyası, teması, el birliǵi ushın gúres ideyasınıń jırlanıwı, Alpamıs hám Barshın obrazları arqalı beriliwi, dástanda doslıq temasınıń sheber súwretleniwi, dástanniń syjeti hám kompoziciyalıq qurılısı, kórkemligi siyaqlı máselelerdi tereńnen oqıtıw;

«Edige» dástanınıń teması, dástanniń ózine tán kórkemligi, dástanda kóterilgen másele, Edige, Nuratdin obrazları, aqıllıǵı hám tapqırılıǵı, dástanda kórkem súwretlew quralları siyaqlı máselelerdi úyretiw kerek.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Хусанбоева Қ., Ниёзметова Р. Адабиёт ўқитиш методикаси. –Тошкент: Баркамал файз мадиа, 2018. – 352 б.
2. Палымбетов К., Пирниязов И., Бердимуратова Р. Эдебиятты оқытыў методикасы. – Нөкис: 2009. – 204 б.
3. Yusupov I.K. Joqarı klaslarda qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda innovaciyalıq-pedagogikalıq texnologiyalar. Pedagogika ilimleri boyınsha filosofiya doktori (PhD) ilimiy dárejesin alıw ushın jazılǵan dissertaciyası. Nókis, 2025. 55-bet.
4. Юсупов К.А. Академик лицейларда қорақалпоқ адабиётини ўқитиш методикаси (педагогика фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати). – Нөкис, «Miraziz Nukus», 2021. – 4 б.т – 66 бет.
5. Юсупов К.А. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw metodikası. Sabaqlıq. – Tashkent: Sano-

standart, 2018. – 21 б.т. – 336 б.

6. Yusupov K.A. Arnawlı pánlerdi oqıtıw metodikası. sabaqlıq. – Tashkent: INNOVATSIYA-ZIYO, 2022. – 19 б.т. – 304 б.

7. Юсупов К.А. Kórkem shıǵarmalardıń mazmunıń úyreniw metodikası. Oqıw qollanba. – Tashkent: Yosh avlod matbaa, 2021. – 23,75 б.т. – 380 б.

8. Юсупов К.А. Qánigelik hám pedagogikalıq ámeliyat. Методикалық қолланба. – Nókis: Ilimpaz, 2021. – 3.75 б.т. – 60 б.

9. Юсупов К.А. Ш.Сейтов прозасын таллаў усыллары. Методикалық қолланба. – Nөкис, «Miraziz Nukus», 2017. – 4 б.т. – 64 бет.

10. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде қарақалпақ әдебиятын сабақтан тыс жұмыслар арқалы үйрениўдиң илимий методикалық мәселелери. Методикалық қолланба. – Nókis: Miraziz Nukus, 2018. – 5 б.т. – 80 б.

11. Юсупов К.А. Қәнигелик пәнди оқытыўда инновацион технология. – Nókis: Miraziz Nukus, 2015. – 6 б.т. – 96 бет.

12. Konis A.Yusupov. Studying Forms of Teaching Karakalpak Poetry at Academic Lyceums. Eastern European Scientific Journal. Germany. 3-2018. 72-75.

13. Konis A. Yusupov. Studying Karakalpak Poetry in Academic Lyceums by Various Methods in Class. Eastern European Scientific Journal. (ISSN 2199-7977). Germany. 1-2019. 83-85.

14. Yusupov K.A. Scientific and theoretical foundations of teaching Karakalpak literature at academic lyceums // Journal of Critical Reviews. – Vol 7, Issue 7, 2020. №1. – P.P. 349-354

15. Юсупов К.А. Изучение внеаудиторных работ по каракалпакской литературе в академических лицеях «Наука и Общество», №3 2018, стр36-38.

16. Yusupov K.A. Curricula for teaching karakalpak literature. // Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal <https://saarij.com>. Academicia ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 5, May 2021, Стр. 1069-1074.

17. Yusupov K.A. Scientific and methodological problems of studying karakalpak literature. //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR) <https://www.tarj.in>. ISSN: 2278-4853 Vol 10, Issue 5, May, 2021. Стр. 585-590. Impact Factor: SJIF 2021 = 7.699. 10.5958/2278-4853.2021.00451.1

18. Юсупов К.А. Изучение творчества Чингиза Айтматова в академических лицеях // Til va adabiyot ta'limi. – Тошкент, 2021. – №7. – стр. 52-53

19. Юсупов К.А. Актуальные вопросы преподавания каракалпакской литературы в академических лицеях / Литература и художественная культура тюркских народов в контексте восток-запад. Международной научно-практической онлайн-конференции Казань, 22-25-октября 2020 г. стр.352.

20. Юсупов К.А. Изучение лирики Усербай Алеўова / Литература и художественная культура тюркских народов в контексте восток-запад. Материалы Международной научно-практической онлайн-конференции Казань, 22-25-октября 2020 г. Стр.348-351.

21. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде шайыр лирикасын үйрениў. // Илм-фан ва таълимнинг ривожланиш истиқболлари. Республика илмий конференцияси тўплами. – Тошкент: 25 сентябрь 2020 йил. – №6. – Б. 25-28.

22. Юсупов К.А. Научно-методических основы преподавания каракалпакской литературы. Internaional Scienfiic Jounal Theoretical & Applied Scieence p- e- ISSN:2409-0085 (online) Year: 2021 Issue: 11. Pp. 362-371.

23. Юсупов К.А. Педагог шайыр лирикасы ҳам тәлим-тәрбия мәселелери // Илим һәм ја'миёт журналы. – Нукус, 2021. – №4. – Б. 100-102.
24. Юсупов К.А. Өсербай Әлеуовтың лирикасын үйрениў. «Әмиўдәрья», 2021, – №4, Б. 63-68.
25. Юсупов К.А. Әбдимурат Атажановтың дәретиўшилиқ устаханасы. «Әмиўдәрья» журналы, №5, 2018, 68-75.
26. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде Ө.Хожаниязов дәретиўшилигин үйрениў // Илим һәм ја'миёт. Нукус давлат педагогика институты журналы. – Нукус, 2020. – №1. – Б. 32-35.
27. Юсупов К.А. Развитие устной культуры учащихся на уроках литературы // Til va adabiyot ta'limi. – Тошкент, 2022. – №1. – Б. 70-71
28. Yusupov K.A. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida qoraqalpoq adabiyotini o'qitish masalalari // Til va adabiyot ta'limi. – Тошкент, 2022. – №2. – Б. 17-18
29. Yusupov K.A. Teaching students the methods of artistic depiction in Karakalpak prose. // Journal of Hunan University (Natural Sciences). Vol. 49. No. 04. April 2022. Page - 590-603.
30. Yusupov K.A. Methods of selection of Karakalpak Novels. // Journal of Positive School Psychology. (Scopus) Volume. 6, No. 4 (2022). Page - 26-30.
31. Yusupov K.A. Learning Discussing the Epic Novels. // Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. Volume 7 I March 2022. Page - 26-30.
32. Юсупов К.А. Обучение основам письменной речи учащихся. // «PEDAGOGS» international research journal. Volume-7, 2022. стр. 176-181.
33. Yusupov K.A. Theoretical foundations of teaching Karakalpak literature. // GALAXY international interdisciplinary research journal (GIIRJ). ISSN (E): 2347-6915. Vol. 10, Issue 5. (2022). PP. 210-216.
34. Юсупов К.А. Әдебияттаныйда салмақлы орны бар алым. ҚМУ хабаршысы, №1, 2015, 132-136.
35. Юсупов К.А. Ш.Сейтов прозасында пейзаж ҳам қахарман образын үйрениў мәселелери. ҚМУ хабаршысы, №2, 2015, 92-96.
36. Юсупов К.А. Изучение произведений писателя на уроках литературы // Международный научно-образовательный журнал «Образование и наука в XXI веке». Выпуск №26 (том 4), май, 2022. – Стр. 196-201.
37. Yusupov K.A. Methodology for analyzing lyrical works in literature lessons. // Miasto Przynszołci. (Impact Factor: 9.2). Vol. 26 (2022). Page - 200-208.
38. Юсупов К.А. Изучение творчества С.Мажитова в школе. //V Международный журнал научных исследований «Научный импульс». Выпуск №1, 30 август, 2022. – Стр. 44-50.
39. Yusupov K.A. Methods of Teaching the Works of O.Satbaev in Schools. // Journal of intellectual property and human rights. Vol. 01 Issue. September - 2022. Page – 44-53. ISSN: 2720-6882.
40. Yusupov K.A., Jiemuratova A.S. Development of Oral and Written Speech of Students in Schools. // Journal of intellectual property and human rights. Vol. 01 Issue. September - 2022. Page – 56-66.
41. Юсупов К.А. Образ Айдос бия в каракалпакской литературе. // I International science conference on multidisciplinary research, Abstracts of International

Scientific and Practical Conference. Berlin, 19-21, 2021, стр. 766-769

42. Юсупов К.А Изучение в современной каракалпакской лирике. / III International science conference on e-learning and education, Abstracts of III International and Practical Conference. Portugal February, 2021, стр. 349-353.

43. Юсупов К.А. Изучение творчество Казакбай Юлдашева /V Международная научно-практическая конференция по новым тенденциям в науке и образовании «Theoretical and scientific bases of scientific thought», 16-19 февраля, 2021 г., Рим, Италия, стр. 503-508.

44. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде А.Атажановтың прозасын үйрениў. /VI Международная научно-практическая конференция по фундаментальным наукам, искусству, бизнесу и образованию, интернет-технологиями и обществу. 23-26 февраля, 2021 г., Швеция, стр. 443-448.

45. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде Аббаз Дабылов лирикасын оқытыў технологиялары. /VI Международная научно-практическая конференция по фундаментальным наукам, искусству, бизнесу и образованию, интернет-технологиями и обществу. 23-26 февраля, 2021 г., Стокгольм, Швеция, стр. 431-432.

46. Юсупов К.А. Юсупов И.К. Лирикалық шығармаларды оқытыў методикасы. /VI Международная научно-практическая конференция по фундаментальным наукам, искусству, бизнесу и образованию, интернет-технологиями и обществу. 23-26 февраля, 2021 г., Швеция, стр. 469-474.

47. Юсупов К.А. Изучение литературных жанров. / VIII Международная научно-практическая конференция «Problems and tasks of modernity and approaches to their solution», 02-05 марта, 2021 г., Япония, стр. 198-203.

48. Юсупов К.А. Изучение творчества Аденбая Тажимуратова в академических лицеях. /IX Международная научно-практическая конференция «Innovative technologies in science and education», 04-06 марта, 2021 г., Израил, стр. 226-232.

49. Юсупов К.А. Изучение произведения писателя в академических лицеях. // IX Международная научно-практическая конференция «Innovative technologies in science and education», 06 марта, 2021 г., Израил, стр. 233-238.

50. Юсупов К.А. Изучение творчества Кали Жуманиязова в академических лицеях. /IX Международная научно-практическая конференция «Innovative technologies in science and education», 06 марта, 2021 г., Израил, стр. 239-243.

51. Юсупов К.А. Изучение творчества Конысбай Камалова в академических лицеях. // IX Международная научно-практическая конференция «Innovative technologies in science and education», 06 марта, 2021 г., Израил, стр. 250-256.

52. Юсупов К.А. Изучение произведения Мамбеталы Кайыпова в академических лицеях //IX Международная научно-практическая конференция «Innovative technologies in science and education», 04-06 марта, 2021 г., Израил, стр. 257-264.

53. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде драмалық шығармаларды интерактив технологиялар менен оқытыў // Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў. – Нөкис, 2019. – №6/1. – Б. 4-8